

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ THE STRUCTURE OF MECHANISM OF LEGAL REGULATION

Куракін О.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті аналізуються підходи до розуміння структури механізму правового регулювання, визначається їх специфіка. Автор переконаний, що структура механізму правового регулювання складається з сукупності правових засобів, пов'язаних в єдину систему загальною метою правового регулювання. Цей інструментарій пристосований для того, щоб забезпечити динаміку правового регулювання.

Ключові слова: механізм правового регулювання, склад, правові засоби, цілі правового регулювання.

В статье анализируются подходы к пониманию структуры механизма правового регулирования, определяется их специфика. Автор убежден, что структура механизма правового регулирования состоит из совокупности правовых средств, связанных в единую систему общей целью правового регулирования. Этот инструментальный приспособлен для того, чтобы обеспечить динамику правового регулирования.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, состав, правовые средства, цели правового регулирования.

The article analyzes approaches to understanding structure of mechanism of legal regulation, are defined by their specificity. The author is convinced that structure of mechanism of legal regulation consists of a set of legal resources related to common goal of a unified system of legal regulation. This tool is adapted to provide dynamic regulation.

Key words: legal regulation mechanism, structure, legal means, objectives of legal regulation.

Актуальність теми. Механізм правового регулювання, як теоретико-правова категорія, привертає увагу науковців вже досить тривалий час. Як відомо, одним з її засновників є С.С. Алексєєв, але згодом розуміння даного інституту пережило певну трансформацію: від такого, що сформована для демонстрації показу руху, функціонування правової форми [2, с. 106] до «юридичного механізму управління» тощо [5, с. 117].

Але виходячи з наших наукових інтересів, вважаємо доцільним зосередити увагу не на тлумаченні поняття, а саме на внутрішній будові пропонованого інституту.

Метою статті автор вбачає спробу аналізу існуючих підходів до розуміння структури механізму правового регулювання, що, врешті, мають багато спільного, але ми вважаємо, між ними є ряд суттєвих розбіжностей, які треба ще раз проаналізувати.

С.С. Алексєєв бачив у правовому регулюванні результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень і ін.) із метою їхнього упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [3, с. 205].

Така позиція, на нашу думку, викликає певні сумніви, виходячи з того, що не кожний правовий вплив складає механізм правового регулювання: останній – набагато вузьчий за попередній. Підтвердженням цього є, зокрема, позиція С.А. Комарова, який до механізму правового впливу включає, крім механізму правового регулювання, також правосвідомість, правову культуру, правові принципи і т. д. [6, с. 178].

Специфіка правового регулювання, в першу чергу, полягає в його суб'єктах, якості виконання ними правотворчих функцій з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів третіх осіб.

Не дивлячись на різновекторність напрямів дефініціювання механізму правового регулювання, необхідність його функціонування не підлягає сумнівам дослідників. Також підкреслюється, що він, як один із основних регуляторів суспільних відносин, характеризується певною особливістю.

Аналізуючи вищесказане, можна погодитись, що механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини в бажаному для неї напрямку [3, с. 207]. В цю логіку вкладається концепція елементного наповнення цієї категорії, висловлена С.С. Алексєєвим. Він вважає, що структура правового регулювання характеризується, насамперед, його методами і способами [2, с. 108]. Але проблема внутрішньої будови механізму правового регулювання для сучасної теорії права не є до кінця вирішеною.

Отже, в нашій статті ми спробуємо внести хоча б частково певну ясність у це питання.

Виклад основного матеріалу. Сприяння задоволення інтересів суб'єктів права та їх гарантування – це мета функціонування комплексу правових засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права, тобто механізму правового регулювання.

Крім цього, розрізняють змістовні та формальні ознаки механізму правового регулювання.

Перша з них передбачає наявність визначених цілей, ступінь досягнення яких дозволяє говорити про рівень ефективності механізму, що класифікуються за значимістю (головні та другорядні), часом (перспективні і найближчі), результатами (кінцеві та безпосередні) тощо. Всі вони спрямовані не тільки на окремих суб'єктів, а й забезпечують загальне закріплення й стимулювання розвитку суспільних відносин, створюють умови для виникнення нових, запобігають виникненню їх суспільно шкідливих проявів, формуючи сукупність уявлень про моделі майбутнього результату, здатного задовольнити вихідні потреби в умовах існування можливостей, оцінених за результатами минулого досвіду.

Не залежно від класифікацій, будь-які цілі механізму правового регулювання вимагають застосування, серед іншого, й правових засобів, що забезпечують динаміку праворегулятивного процесу. У цьому контексті механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, що покликані моделювати поведінку осіб, за допомогою суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Форми прояву поведінки, як правило, не відносять до засобів механізму. Це пояснюється тим, що вони не мають самостійного регулятивного навантаження, а навпаки, піддаються регулюючому впливу, результативність якого, в свою чергу, безпосередньо залежить від застосування призначеного для цих цілей механізму.

Досягнення визначених вище цілей здійснюється шляхом юридичного впливу на суспільні відносини, перетворюючи їх на правові за допомогою певних, різних за своєю природою та функціональним призначенням засобів, сукупність яких і складає другу, формальну ознаку механізму правового регулювання.

Структурні складові кожної системи перебувають у субординації. Отже, при аналізі механізму правового регулювання завдання полягає у виділенні основних засобів, «вузлових елементів», що дозволить визначити його головне функціональне призначення. Останні повинні бути не тільки основними, але й необхідними складовими. Тому слід вести мову не про елементи, а саме про вузлові компоненти, виходячи з їх самостійної складної структури. Це дозволить не втратити в механізмі правового регулювання тісні системні зв'язки.

Також важливо враховувати, що категорія «елемент» – статична. Кожен елемент виконує свої регулятивні функції, отже, виступає як засіб правового регулювання. В рамках категорії «механізм правового регулювання» поняття «елемент» доцільно розуміти, як певний об'єкт, що володіє рядом важливих властивостей і забезпечує в цій системі певний закон функціонування, при цьому внутрішня структура елемента аналізу не підлягає [9, с. 103–109].

Динамічний аспект названої категорії проявляється тільки якщо він виступає як частина підсистеми механізму. У такому контексті твердження С.С. Алексєєва про опосередковане входження правових явищ і процесів у механізм правового регулювання як актів, техніко-юридичних засобів і т. д., викликає

сумніви тому, що порушує логіку «вертикальної» структури його побудови. На наше переконання ці компоненти є складовими механізму правового регулювання, оскільки утворюють самостійні процеси, що виступають його відповідними стадіями.

Отже, на даний час в юридичній науці склалося декілька підходів до визначення елементів механізму правового регулювання, перший з яких характеризується визначенням сукупності елементів, що беруть участь у процесі впорядкування суспільних відносин, а саме:

- норма права, безпосередній регулятор поведінки суб'єктів права, що наділяє їх визначеним обсягом взаємних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків;

- нормативно-правовий акт. Форма існування попереднього елемента, трансформація в яку надає правовій нормі формально-визначеність, офіційність та загальнообов'язковість;

- юридичний факт. Як правило, його значення недооцінюється і юридичний факт визнається підпорядкованою правовою категорією [10, с. 24–28];

- правові відносини. Це не є абстрактна модель поведінки суб'єктів права, а реалізація її зразка, викладеного в нормі права;

- тлумачення права. Діяльність із визначення змісту норми права у разі її незрозумілості чи невідповідності вимогам юридичної техніки;

- реалізація права. У науковій літературі висловлюється думка, що нерідко реалізація норм здійснюється поза допомогою правовідносин;

- законність, реалізація правових приписів через дотримання нормативно-правових вимог суб'єктами права;

- правосвідомість, усвідомлення суб'єктами правових приписів;

- правова культура. Проявляється в спілкуванні та поведінці суб'єктів взаємодії і формується під впливом системи культурного та правового виховання і навчання;

- правомірна поведінка. Діяльність суб'єктів, що відповідає вимогам норм права та соціально корисним цілям і знаходиться в установлених законодавством межах;

- протиправна поведінка. Антипод попереднього елемента;

- юридична відповідальність. Міра державного примусу, що застосовується до правопорушника.

Вказана вище позиція нараховує велику кількість правових засобів, що, на думку її прихильників, входять до механізму правового регулювання, але місце та доцільність віднесення окремих із них до внутрішньої структури аналізованого явища у нас викликає сумніви.

Другий підхід до елементної будови механізму правового регулювання є вузьким і включає лише ті елементи, що складають базу регулятивної функції права: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права та законність. Кожен із перелічених елементів даної системи виконує відповідну функцію у задоволенні потреб суб'єктів,

у регулюванні суспільних відносин, у досягненні ефективності правового регулювання.

Крім цього, існує думка про поділ елементів механізму правового регулювання на основні та факультативні, при чому кожний з них пов'язується з його конкретною стадією. Такий підхід, на думку його авторів, дозволяє контролювати модель обов'язкової та дозволеної поведінки за допомогою норми права [8, с. 10–16].

Також окремі фахівці пропонують включати до складу механізму правового регулювання виключно правові норми, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації та застосування права [5, с. 117].

У цілому поділяючи існуючі в теорії права підходи до визначення правових засобів механізму правового регулювання, дозволимо собі висловити сумніви відносно окремих із них. Отже, на нашу думку, такі поняття, як правові норми, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації та застосування права не можуть представляти єдиний понятійний ряд, виходячи з різного ступеня їх узагальненості. Наприклад, процес право-реалізації включає в себе акти правозастосування, а правовідносини – це правова конструкція, в межах якої реалізація права відбувається. Правові норми, правовідносини та юридичні факти є взаємопов'язаними і взаємозалежними категоріями першого порядку, а решта – акти реалізації та застосування права – з'являються лише в процесі правореалізації в межах правовідносин і тому належать до категорій другого порядку. Аналогічних поглядів дотримуються й М.І. Абдулаєв та С.А. Комаров. Вони вважають, що «правовідносини є зовнішньою формою втілення вимог правової норми і поведінки людей. Внутрішня форма виражається в безпосередньому здійсненні прав і обов'язків суб'єктами правовідносин. Акти реалізації, як в безпосередній, так і в опосередкованій формах, мають особливий статус в механізмі правового регулювання, бо являють собою кінцеву мету правового впливу» [1, с. 214].

Правовідносини в механізмі правового регулювання – це «канал впливу права» на поведінку його адресатів, це засіб впливу права на суспільні відносини з метою їх трансформації в суспільно-придатну юридичну форму, що характеризує правовідносини, як засіб механізму правового регулювання. Саме в системі правовідносин відбувається дія норми права, врегулювання соціальної взаємодії, де сама норма виступає формою прояву суспільних відносин у вигляді правових.

Значне змістовне навантаження в складі механізму правового регулювання мають також юридичні факти, виходячи з їх подвійної природи: вони є конкретно життєвою обставиною та юридичним явищем. Саме останнє його значення й викликає найбільшу увагу з огляду на здатність факту об'єктивної реальності мати юридичні ознаки та характеристики, передбачені правовою нормою. З одного боку, дана життєва обставина є частиною соціальної ситуації, з іншого – її наявність започатковує функціонування механізму правового регулювання, що дає підстави розглядати юридичні факти його органічним елементом.

На нашу думку, не викликає сумнівів доцільність наявності різноманітної взаємопов'язаної системи правових ресурсів, що має забезпечувати ефективність правового регулювання, виходячи з багатогранності інтересів суб'єктів права.

У контексті нашого дослідження ми намагаємося розглядати правове регулювання, як явище динамічне і під засобом забезпечення дії права, динамічності його впливу на суспільні процеси ми розуміємо відповідний механізм. Тому вважаємо обмеження складу механізму правового регулювання включенням до нього тільки правової норми та правових відносин не зовсім правильним.

Однак, механізм правового регулювання – це набір правових засобів, призначених для моделювання поведінки людей, опосередкованої юридичними категоріями (суб'єктивними правами та юридичними обов'язками). Акти поведінки людей до засобів механізму не належать з тієї причини, що не несуть у собі регулятивного навантаження, а навпаки, вони піддаються регулюючому впливу, результативність якого залежить від використання призначеного для цієї мети правового механізму, засоби якого в змозі забезпечити досягнення суб'єктами власних інтересів і цілей.

Кожен конкретний випадок соціальної взаємодії, що піддається правовому регулюванню, може бути зрозумілий в його соціальній сутності лише у взаємозв'язку з правовою формою, досягнення якої є результатом дії механізму правового регулювання. Тому ми згодні, що до числа засобів механізму правового регулювання належать правовідносини, юридичні факти та норми права, що дозволяють привести явище об'єктивної дійсності до правових ознак.

Механізм правового регулювання забезпечує взаємозв'язок суспільних відносин та правової форми. В теорії права загальноновизнаним є те, що правовідносини – це юридична форма фактичних суспільних відносин. Зовні правове регулювання проявляється, як ефект дії свого специфічного механізму – механізму правового регулювання, що представляє взяті в єдності систему правових засобів. На думку С.С. Алексєєва, правові засоби – це фрагменти правової дійсності, що розглядаються під кутом зору їх функцій, їх ролі як інструментів юридичного впливу [2, с. 112]. Саме цими засобами забезпечується результативність нормативно-правового впливу на суспільні відносини.

Ми розглядаємо правове регулювання як динамічне явище, а механізм як систему засобів, що забезпечують дію права в процесі правового регулювання. Тому залучення до складу механізму не тільки норм права і правових відносин, але ще й юридичних фактів, видається нам абсолютно доречним. Однак, враховуючи їх подвійну природу, до числа засобів механізму правового регулювання ми відносимо їх у зв'язку з особливою здатністю відповідати правовим характеристикам, визначеним у нормі права.

З тієї ж причини до складу засобів механізму правового регулювання, на наш погляд, не слід включати й акти реалізації права. Така позиція по-

яснюється тим, що реалізація нормативно-правових настанов проявляється в реальній поведінці суб'єктів, що саме по собі, з точки зору теорії права, є об'єктом правового регулювання. Поведінка учасників суспільних відносин регулюється через визначення правом її виду й міри, відповідно до яких вони змушені будувати свою поведінку. Акти реальної поведінки є не що інше, як фактичний зміст правових відносин. Отже, поведінка та її правова форма вже включені до складу засобів механізму правового регулювання у вигляді правовідносин, а одне й теж явище не може бути віднесеним до одного понятійного ряду в двох самостійних якостях. На нашу думку, засобом механізму правового регулювання є правові відносини, а акти реалізації права складають їх зміст.

Висновки. Враховуючи наведе вище, вбачається доцільним зазначити, що структура механізму правового регулювання складається з сукупності правових засобів, пов'язаних в єдину систему загальною метою правового регулювання. Цей інструментарій пристосований для того, щоб забезпечити динаміку правового регулювання.

Тому, гадаємо, слід погодитися з міркуваннями С.С. Алексєєва відносно виведення таких правових явищ, як правосвідомість, правопорядок, законність і правова культура за межі механізму правового регулювання, що при всьому їх визначальному значенні для правової системи є лише його середовищем, фоном. Однак вони знаходяться в тісному зв'язку між собою, реалізуючи своє функціональне призначення. Таким чином, вищезазвані правові явища володіють конкретною функціональністю,

але це не дає підстав включати їх до механізму правового регулювання.

У разі настання вказаних вище результатів механізму правового регулювання він вичерпує свою дію, а у випадку неправомірності поведінки суб'єктів вступає у дію юридична відповідальність, основним елементом якої є правозастосовні акти.

Розрізняючи такі категорії, як «акт правозастосування» і «юридична відповідальність», видаються спірними висновки В.С. Прохорова, Н.М. Кропачева та А.Н. Тарбагаєва щодо трактування структури механізму правового регулювання, де в якості однієї з основних його ланок виділена кримінальна відповідальність. Ми підтримуємо інший підхід, який пропонують А.Е. Жалинський та П.Є. Кондратов [4, с. 147–149]. На їх думку, не всі акти застосування права встановлюють юридичну відповідальність (виправдувальні вироки тощо) і тому остання не може бути елементом механізму правового регулювання.

Мають місце випадки, коли до елементів механізму правового регулювання залучають різнорівневі категорії, зокрема, є пропозиція вважати елементами механізму правового регулювання правові норми, правовідносини, виділяючи поряд із ними суб'єктивні права та юридичні обов'язки [7, с. 65]. На нашу думку, виходячи з того, що вказані явища є складовими правовідносин, їх слід виключити зі структури механізму правового регулювання.

Враховуючи наведе вище, слід зазначити, що ці міркування тільки здаються суто теоретичними, але для досягнення більшої ефективності механізму правового регулювання вони потребують переосмислення та практичного втілення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абдулаєв М.І., Комаров С.А. Проблеми теорії держави і права / Підручник. СПб.: Пітер, 2003. – Гол. 17. – 367 с.
2. Алексєєв С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексєєв – М.: Юрид. лит. – 1966. – 187 с.
3. Алексєєв С.С. Проблемы теории права. Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 275 с.
4. Жалинський А.Э. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность / А.Э. Жалинський, П.Е. Кондратов, В.С. Прохоров, Н.М. Кропачев, А.Н. Тарбагаєв // Советское государство и право. – 1990. – № 8. – С. 147–149.
5. Завадская Л.Н. Механизм реализации права. – М.: Наука, 1992. – 141 с.
6. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекцій, 2-е изд., испр., доп. – М.: Норма, 1995. – 312 с.
7. Право и социология // Под ред. Ю.А. Тихомирова, В.П. Казимирчука М.: Наука, 1973. – 193 с.
8. Селіванов В.Н., Діденко Н.Г. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10–16.9.
9. Тарахонич Т.І. Механізм правового регулювання // Правова держава. – Вип. 13. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 103–109.10.
10. Якутова М.А. Механизм правового регулирования межбюджетных отношений: теория и практика // Законодательство и экономика. – 2004. – № 8. – С. 24–28.11.

яснюється тим, що реалізація нормативно-правових настанов проявляється в реальній поведінці суб'єктів, що саме по собі, з точки зору теорії права, є об'єктом правового регулювання. Поведінка учасників суспільних відносин регулюється через визначення правом її виду й міри, відповідно до яких вони змушені будувати свою поведінку. Акти реальної поведінки є не що інше, як фактичний зміст правових відносин. Отже, поведінка та її правова форма вже включені до складу засобів механізму правового регулювання у вигляді правовідносин, а одне й теж явище не може бути віднесеним до одного понятійного ряду в двох самостійних якостях. На нашу думку, засобом механізму правового регулювання є правові відносини, а акти реалізації права складають їх зміст.

Висновки. Враховуючи наведе вище, вбачається доцільним зазначити, що структура механізму правового регулювання складається з сукупності правових засобів, пов'язаних в єдину систему загальною метою правового регулювання. Цей інструментарій пристосований для того, щоб забезпечити динаміку правового регулювання.

Тому, гадаємо, слід погодитися з міркуваннями С.С. Алексєєва відносно виведення таких правових явищ, як правосвідомість, правопорядок, законність і правова культура за межі механізму правового регулювання, що при всьому їх визначальному значенні для правової системи є лише його середовищем, фоном. Однак вони знаходяться в тісному зв'язку між собою, реалізуючи своє функціональне призначення. Таким чином, вищезазвані правові явища володіють конкретною функціональністю,

але це не дає підстав включати їх до механізму правового регулювання.

У разі настання вказаних вище результатів механізму правового регулювання він вичерпує свою дію, а у випадку неправомірності поведінки суб'єктів вступає у дію юридична відповідальність, основним елементом якої є правозастосовні акти.

Розрізняючи такі категорії, як «акт правозастосування» і «юридична відповідальність», видаються спірними висновки В.С. Прохорова, Н.М. Кропачева та А.Н. Тарбагаєва щодо трактування структури механізму правового регулювання, де в якості однієї з основних його ланок виділена кримінальна відповідальність. Ми підтримуємо інший підхід, який пропонують А.Е. Жалинський та П.Є. Кондратов [4, с. 147–149]. На їх думку, не всі акти застосування права встановлюють юридичну відповідальність (виправдувальні вироки тощо) і тому остання не може бути елементом механізму правового регулювання.

Мають місце випадки, коли до елементів механізму правового регулювання залучають різнорівневі категорії, зокрема, є пропозиція вважати елементами механізму правового регулювання правові норми, правовідносини, виділяючи поряд із ними суб'єктивні права та юридичні обов'язки [7, с. 65]. На нашу думку, виходячи з того, що вказані явища є складовими правовідносин, їх слід виключити зі структури механізму правового регулювання.

Враховуючи наведе вище, слід зазначити, що ці міркування тільки здаються суто теоретичними, але для досягнення більшої ефективності механізму правового регулювання вони потребують переосмислення та практичного втілення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абдулаєв М.І., Комаров С.А. Проблеми теорії держави і права / Підручник. СПб.: Пітер, 2003. – Гол. 17. – 367 с.
2. Алексєєв С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексєєв – М.: Юрид. лит. – 1966. – 187 с.
3. Алексєєв С.С. Проблемы теории права. Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 275 с.
4. Жалинський А.Э. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность / А.Э. Жалинський, П.Е. Кондратов, В.С. Прохоров, Н.М. Кропачев, А.Н. Тарбагаєв // Советское государство и право. – 1990. – № 8. – С. 147–149.
5. Завадская Л.Н. Механизм реализации права. – М.: Наука, 1992. – 141 с.
6. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекцій, 2-е изд., испр., доп. – М.: Норма, 1995. – 312 с.
7. Право и социология // Под ред. Ю.А. Тихомирова, В.П. Казимирчука М.: Наука, 1973. – 193 с.
8. Селіванов В.Н., Діденко Н.Г. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10–16.9.
9. Тарахонич Т.І. Механізм правового регулювання // Правова держава. – Вип. 13. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 103–109.10.
10. Якутова М.А. Механизм правового регулирования межбюджетных отношений: теория и практика // Законодательство и экономика. – 2004. – № 8. – С. 24–28.11.